

УДК 347.965 : 94 (477)

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2026.1.427>

*Yuriy Kotlyar, Marharyta Yushchenko**

STAGES IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINE'S INSTITUTION OF ADVOCACY IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN STATEHOOD PERIODIZATION

Abstract: The article analyses the key stages in the development of Ukraine's institution of advocacy. The study explores this process within the broader framework of Ukrainian statehood periodization, highlighting the interconnections between the evolution of the advocacy institution and the transformations of state organization, legal systems, and political-legal regimes.

The history of Ukrainian statehood consists of four stages: the first – the princely era; the second – the Cossack era (the Hetmanate); the third – the Ukrainian National Revolution; and the fourth – the modern independent Ukrainian state. The existence of the Galicia-Volhynia State was of particular importance for the formation of Ukrainian statehood.

At the same time, Ukraine experienced several stages of historical existence: statehood, semi-statehood, and statelessness. Over 826 years (from 1199 to 2025), Ukraine spent more time in conditions of semi-state existence (344 years) than in the process of full-fledged state-building (249 years), which complicates the perception of these periods as stages in the existence of a single continuous Ukrainian statehood. Moreover, Ukraine has a unique historical experience of reviving its state-building process even after centuries of foreign domination during the stateless stage (233 years). The prolonged absence of an independent state created the necessity to seek and defend a distinct position within foreign state structures. In this context, the institution of advocacy played an important role.

Seven stages of the development of Ukraine's institution of advocacy are identified. The article examines the stages in the development of Ukraine's institution of advocacy within the context of the periodization of the historical existence of Ukrainian statehood. It is established that three of these stages (Kyivan Rus and the Galicia-Volhynia Principality; the Ukrainian National Revolution; and the modern independent Ukrainian state) correspond to full-fledged stages of Ukrainian state formation. Three stages (the Grand Duchy of Lithuania, Ruthenia and Samogitia; the Hetmanate; the Ukrainian Soviet Socialist Republic) belong to the semi-state phase. Finally, one stage (the period of incorporation into the Russian and Austro-Hungarian Empires) corresponds to a period of statelessness.

Periods of strengthening state autonomy and sovereignty were accompanied by an expansion of powers and an increase in self-governance within the advocacy profession, whereas under imperial and totalitarian regimes its independence was significantly restricted. Today, the institution of advocacy is becoming established as an integral component of a democratic state governed by the rule of law.

Keywords: institution of advocacy, Ukrainian statehood, legal system, stages in the development of Ukraine's institution of advocacy, periodization, human rights

* *Kotlyar Yuriy* – Doctor of Historical Sciences, Professor, First Vice-Rector of Petro Mohyla Black Sea National University (Mykolaiv, Ukraine); ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2222-3857>; e-mail: K555556k@gmail.com

Yushchenko Marharyta – PhD in Public Administration and Management, Senior Lecturer of the Department of Journalism, Social Communications and IT Law, State University of Intellectual Technologies and Communications (Odesa, Ukraine); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5253-7323>; e-mail: margaritayushchenko@ukr.net

*Юрій Котляр, Маргарита Ющенко**

ЕТАПИ РОЗВИТКУ АДВОКАТУРИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Анотація: У статті проаналізовано основні етапи розвитку адвокатури України крізь призму періодизації української державності. Показано взаємозв'язки між еволюцією інституту адвокатури та змінами форм державної організації, правових систем і політико-правових режимів.

Історія української державності складається з чотирьох етапів: перший – княжа доба; другий – козацька доба. Гетьманщина; третій – Українська національна революція; четверта – сучасна українська незалежна держава. Ключовою для формування власне української державності стало існування Галицько-Волинської держави.

Разом з тим, Україна пережила ряд стадій: державну, напівдержавну та бездержавну. Україна за 826 років (з 1199 р. до 2025 р.) більше перебувала в умовах напівдержавного існування (344 роки), ніж у процесі державотворення (249 років), що створює складність у сприйнятті вказаних етапів як моментів існування єдиної української державності. Також, ми маємо унікальний в світовій історії досвід відродження українського державотворення, навіть після століть перебування під іноземним гнітом на бездержавній стадії (233 роки). Тривала відсутність власної держави викликала потребу знаходити і відстоювати окрему позицію в інших державних структурах. В даному контексті, певну роль відігравав інститут адвокатури.

Виділено сім етапів розвитку української адвокатури. Визначено, що із вказаних етапів розвитку української адвокатури три (Київська Русь і Галицько-Волинське князівство; Українська національна революція; Сучасна українська незалежна держава) співпадають з етапами українського державотворення. Три етапи (Велике князівство Литовське, Руське і Жемантійське; Гетьманщина; Українська Радянська Соціалістична Республіка) відносяться до напівдержавної стадії. І лише один (Російська та Австро-Угорська імперії) – до періоду бездержавності.

Періоди зміцнення державної автономії та суверенності супроводжувалися розширенням повноважень і підвищенням самостійності адвокатури, тоді як за умов імперських і тоталітарних режимів її незалежність зазнавала суттєвих обмежень. Нині адвокатура утверджується як невід'ємна складова демократичної правової держави.

Ключові слова: адвокатура, українська державність, правова система, етапи розвитку адвокатури України, періодизація, права людини

* *Котляр Юрій Вадимович* – доктор історичних наук, професор, перший проректор Чорноморського національного університету імені Петра Могили (Миколаїв, Україна);

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2222-3857>; e-mail: K555556k@gmail.com

Ющенко Маргарита Вікторівна – доктор філософії у галузі знань «Публічне управління та адміністрування», старший викладач кафедри журналістики, соціальних комунікацій і ІТ-права Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку (Одеса, Україна);

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5253-7323>; e-mail: margaritayushchenko@ukr.net

Вступ. Адвокатура, як інститут громадянського суспільства, відіграє ключову роль у забезпеченні права на захист, реалізації принципів справедливого судочинства та верховенства права. Її розвиток в Україні має тривалу та складну історію, тісно пов'язану з етапами історії української державності. Зміна форм політичної влади, правових систем і правових культур безпосередньо впливала на статус, функції й організацію адвокатської діяльності. Згідно з ч.1 ст. 2 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатура України – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом¹.

Метою статті є висвітлення основних етапів розвитку адвокатури України відповідно до періодизації історії української державності та визначення характерних рис кожного з них.

Огляд літератури. В українській історіографії достатньо повно висвітлені питання традицій державотворення, про що свідчать матеріали монографій², підручників³ та окремих статей⁴. Питання ж історії адвокатури України розглянуто набагато менше. Проте, слід відмітити низку дисертаційних досліджень історико-правового характеру, які, в певній мірі відображають історію адвокатури (Є. Дурнов, О. Кондратюк)⁵ і статті правознавців, зокрема, С. Бандурка⁶ та Т. Геведзе⁷.

Проблема ж етапів розвитку адвокатури України у контексті періодизації історії Української державності не знайшла повного висвітлення в українській історіографії, тому вимагає додаткового вивчення.

Виклад основного матеріалу. Становлення Української державності має свою довгу історію. Щодо її *періодизації* – існують різні міркування. Ми є прихильниками класичного варіанту історії розвитку української державності, яка складається з *чотирьох етапів*:

1. *Княжа доба*. Її можна поділити на ряд періодів, частина з яких носить дискусійний характер:

¹ Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 27. Ст. 282.

² *Крالیук П.М.* Історія України «без брому». Розвиток державності на українських землях. Харків: Фоліо, 2020. 424 с.; Україна крізь віки: У 15-и тт. Київ: Альтернативи, 1997-2000. Т. 1-15.

³ *Бойко О.Д.* Історія України. Київ: Академвидав, 2005. 688 с.; Історія України та її державності / *Л.Є. Дециньський, С.В. Терський, І.Я. Хома* й ін. Львів: Видавництво Національного ун-ту «Львівська політехніка», 2009. 476 с.; *Шевчук В.П., Тараненко М.Г.* Історія української державності. Київ: Либідь, 1999. 480 с.

⁴ *Киридон А.М.* Етапи українського державотворення: крос-історичне дослідження. *Наукові праці: Науково-методичний журнал*. Миколаїв: МДГУ ім. Петра Могили, 2007. Т. 74. Вип. 61. Історичні науки. С. 7-11; *Котляр Ю.В.* Числові коди української державності. *Історичний архів. Наукові студії*. 2016. Вип. 16. С. 49-55; *Тригуб П.М.* Етапи української державності: авторський погляд на проблему. *Наукові праці: Науково-методичний журнал*. 2007. Т. 69. Вип. 56. Політичні науки. Правознавство. С. 123-127.

⁵ *Дурнов Є.С.* Адвокатура в Україні: історико-правове дослідження (кінець XIX – XX ст.): дис... докт. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Харків, 2018. 389 с.; *Кондратюк О.В.* Судова система та судочинство в Галичині у складі Австро-Угорщини (1867-1918 рр.): дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Львів, 2006. 203 с.

⁶ *Бандурка С.С.* Адвокатура: історія становлення. *Право.иа*. 2021. № 4. С. 14-20.

⁷ *Геведзе Т.Л.* Історичний генезис інституту адвокатури в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Право*. 2012. Вип. 19. Т. 1. С. 157-159.

- Легендарний період (Антське царство, Куявія) – 1 ст. н.е. – 9 ст.
- Київська Русь (Давньоруська держава) – 882-1240 рр.
- Галицько-Волинська держава – 1199-1349 рр.

М. Грушевський і М. Брайчевський розпочинають традиції державотворення з антив, у яких чітко зафіксовано політичні структури могутнього міжплемінного союзу, що панував майже на всій території сучасної України.

На думку сучасних українських істориків, Давньоруська держава – Київська Русь була нестійким державним утворенням, де одночасно відбувався процес етногенезу українців (на території Київської, Чернігівської, Переяславської, Волинської, Галицької земель), росіян (Володимиро-Суздальська, Новгородська, Псковська, Смоленська, Рязанська землі), і білорусів (Полоцька, Мінська, Турівська землі)⁸.

2. Козацька доба. Гетьманщина:

– Національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького, становлення української козацької державності – 1648-1657 рр.

– Руїна – 1657-1687 рр.

– Боротьба за автономію українських земель. Ліквідація Гетьманщини. – 1687-1764 рр.

Українська козацька державність з яскраво вираженими етнічними рисами в середині 17 ст. вже існувала у завершеному вигляді. Козацька гетьманська держава діяла як демократичне утворення, визнавала виборне право, а також мала ознаки розподілу влад⁹.

3. Період Української національної революції:

– Центральна Рада – 4 березня 1917 – 28 квітня 1918 рр.

– Гетьманат «Українська держава» П. Скоропадського – 24 квітня – 14 грудня 1918 р.

– Директорія УНР – 14 листопада 1918 – 10 листопада 1920 рр.

– Західноукраїнська народна республіка – 1918-1923 рр.

20 ст. стало третім і четвертим етапом боротьби за державну незалежність України. Серед українських самостійників були прихильники республіканського устрою: Центральна Рада, Директорія УНР, а також монархісти – Гетьманат. Спроба в часи Української революції 1917-1921 рр. відродити державність в Україні зазнала поразки. Проте вона нагадала про певні національно-політичні архетипи, що засвідчили наявність національної ідеї в українському суспільстві, яка за сприятливих умов здатна сформуванати державність¹⁰.

4. Сучасна українська незалежна держава з 24 серпня 1991 р.

Четвертий етап державотворення почався, коли позачергова сесія Верховної Ради проголосила історичний «Акт про державну незалежність України», де було вказано, що створення самостійної держави України продовжує тисячолітню традицію державотворення. В постанові Верховної Ради зазначалося: «Проголосити 24 серпня 1991 року Україну незалежною демократичною державою. З моменту проголошення

⁸ Киридон А.М. Етапи українського державотворення: крос-історичне дослідження... С. 9.

⁹ Котляр Ю.В. Числові коди української державності... С. 51.

¹⁰ Kotlyar Yu. Synergetic method in the research of Ukrainian state formation: European experience. *European Historical Studies: Scientific Journal*. 2021. № 19. P. 66. DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2021.19.5>

незалежності чинними на території України є тільки її Конституція, закони, постанови Уряду та інші акти законодавства республіки»¹¹.

Разом з тим, Україна пережила ряд стадій свого існування: державну, напівдержавну та бездержавну. На наш погляд, ключовою для формування власне української державності стало існування Галицько-Волинської держави, хоча М. Грушевський вважав, що Галицько-Волинське князівство було спадкоємцем політичних та культурних традицій Києва.

Державна стадія (249 років):

- 1199-1349 (150 років) – Галицько-Волинська держава.
- 1649-1709 (60 років) – Українська козацька держава.
- 1917-1921 (5 років) – державні утворення періоду Української революції.
- 1991-2025 (34 роки) – сучасна незалежна Україна.

Напівдержавна стадія (344 роки):

- 1349-1569 (220 років) – Велике князівство Литовське, Руське і Жемантійське.
- 1709-1764 (55 років) – Гетьманщина, Запорозька Січ.
- 1922-1991 (69 років) – Українська Радянська Соціалістична Республіка в складі СРСР.

Бездержавна стадія (233 роки):

- 1569-1649 (80 років) – Річ Посполита.
- 1764-1917 (153 роки) – Російська та Австро-Угорська імперії.

Математичні підрахунки дають підстави стверджувати, що Україна за 826 років (з 1199 р. до 2025 р.) більше перебувала в умовах напівдержавного існування (344 роки), ніж у процесі державотворення (249 років), що створює складність у сприйнятті вказаних етапів як моментів існування єдиної української державності. Разом з тим, ми маємо унікальний в світовій історії досвід відродження українського державотворення, навіть після століть перебування під іноземним гнітом на бездержавній стадії (233 роки)¹².

Тривала відсутність власної держави викликала потребу знаходити і відстоювати окрему позицію в інших державних структурах. У даному контексті, певну роль відіграв інститут адвокатури. Тим більше, що згідно точки зору політолога К. Клефема, значна частина соціального й економічного життя здатна підтримати себе за відсутності держави¹³.

Історичний огляд становлення та розвитку адвокатури в Україні одні автори починають з 9-13 ст., з Київської Русі, коли робота захисника в судах мала характер громадської, товариської, а не професійної діяльності, а інші – з 14-16 ст. – часів польсько-литовської доби, коли були зроблені перші спроби впорядкувати справу судового захисту та чітко виділити адвокатську діяльність як професію.

Так, юрист Т. Гевезде виділяє чотири періоди становлення та розвитку інституту адвокатури в Україні:

¹¹ Постанова Верховної Ради УРСР «Про проголошення незалежності України». *Відомості Верховної Ради*. 1991. № 38. Ст. 502.

¹² Котляр Ю.В. Етапи державотворення та стадії існування України. *Актуальні питання вдосконалення законодавства України у сучасних умовах розвитку держави, присвяченої пам'яті професора Леоніда Васильовича Багрія-Шахматова: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 20 травня 2022 року); Одеський національний морський університет. Одеса: Бондаренко М.А., 2022. С. 28-30.

¹³ Компанієць О.В. Державобудівництво у державах, що втратили дієздатність. *Наукові праці: науково-методичний журнал*. 2016. Вип. 262. Т. 274. Історія. С. 60.

- 1) розвиток інституту адвокатури в період польсько-литовської доби (14-16 ст.);
- 2) розвиток інституту адвокатури після судової реформи 1864 р.;
- 3) радянський період розвитку інституту адвокатури (1917-1991 рр.);
- 4) інститут адвокатури в незалежній Україні¹⁴.

З нашої точки зору, вказана періодизація не є повною. Тому при визначенні *етапів розвитку адвокатури України* ми спиралися на точку зору історика В. Брославського, щодо концептуальних підходів до дослідження історії української адвокатури. Дослідник вважає, що сьогодні нагальною постала потреба у дослідженні історії та ролі адвокатів на українських землях. Комплексного дослідження діяльності адвокатів в історіографії немає. Перед дослідниками історії адвокатури постають складні завдання концептуального характеру стосовно термінології, хронологічних рамок та виокремлення сфер діяльності адвокатів¹⁵.

На нашу думку, слід виділити *сім етапів розвитку української адвокатури*, які співпадають з різними стадіями існування України: державною, напівдержавною та бездержавною.

Перший етап – Київська Русь; Галицько-Волинське князівство (882-1349 рр.)

На території України інститут адвокатури почав зароджуватися за княжого періоду українського державотворення, коли роль захисників виконували так звані «послухи» – особи, які могли розповісти про попередній життєвий шлях звинуваченого, а також «видоки» – безпосередні свідки події.

Правовою основою судочинства була «Руська Правда», що передбачала змагальні елементи процесу. Захист будувався переважно на звичаєвому праві та особистому авторитеті учасників процесу. Відсутність професійної адвокатури відповідала рівню розвитку державності та правової системи того часу.

«Руська Правда» репрезентувала собою правову систему князівського періоду історії Русі в найбільш кодифікованому вигляді, що дозволяє не тільки дослідити окремі галузі тодішнього права, а й скласти досить чітку уяву про громадське життя, поєднати право із загальним рівнем розвитку культури, а також скласти багатопланову картину переходу від звичаєвого права до державних форм регулювання взаємовідносин між людьми в умовах майнової і соціальної диференціації¹⁶.

Другий етап – Велике князівство Литовське, Руське і Жемантійське (1349-1569 рр.)

Професійна адвокатура сформувалася в часи Великого князівства Литовського, Руського і Жемантійського. Особливу роль у формуванні адвокатури зіграли Литовські статuti та Магдебурзьке право. Згідно з цими документами, захисником могла бути людина, яка добре обізнана з писаним правом, тобто професійний юрист. Отже, звідси можна виділяти час народження професійної адвокатури, хоча момент її організаційного оформлення ще був віддалений у часі¹⁷. Вперше професійна адвокатура з'явилася у міських судах, а дещо пізніше – у загальних публічних.

¹⁴ Геведзе Т.Л. Історичний генезис інституту адвокатури в Україні... С. 157.

¹⁵ Брославський В.Л. Концептуальні підходи до досліджень з історії української адвокатури. *Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу*. Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. С. 25-27.

¹⁶ Палиєнко Н.М., Шкварець В.П. Український конституціоналізм (від княжої доби до початку ХХ ст.). *Гуманітарно-економічні дослідження*. Миколаїв-Одеса: ТОВ Від, 2005. Т. 1. С. 130.

¹⁷ Бандурка С.С. Адвокатура: історія становлення... С. 16-17.

Адвокатська діяльність у цей час поступово набуває професійних рис. Встановлювалися вимоги до знання права, моральних якостей та процесуальної поведінки представників сторін. Водночас, адвокатура залишалася соціально обмеженою і переважно обслуговувала інтереси шляхти та заможних міщан.

Третій етап – Гетьманщина (1709-1764 рр.)

Формування козацької держави – Гетьманщини – зумовило появу специфічної правової системи, що поєднувала норми звичаєвого козацького права, Литовських статутів і магдебурзького права. Судочинство здійснювалося генеральними, полковими та сотенними судами.

Хоча адвокатура як окремий інститут не була чітко оформлена, функції захисту та представництва виконували писарі, знавці права, старшина. Високий рівень правової культури козацької еліти сприяв поширенню практики фахового захисту, що відповідало потребам автономної української державності.

Кодифікація українського права розпочалася в першій половині 18 ст., результатом якої став проєкт кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.) Це одна з найцінніших пам'яток української правової культури. Хоч вони не були офіційно визнані юридичним Кодексом, п'ятнадцятилітня праця українських правників мала позитивний вплив на дальший розвиток українського права та законодавства. Повнотою та ясністю викладу норм закону та правових дефініцій, досконалою юридичною термінологією Кодекс перевищував існуючі тоді правничі збірники. Аналіз судової практики 18 ст. засвідчує практичне застосування «Права...» судовими установами Гетьманщини¹⁸. Саме в цій пам'ятці вперше вживається термін «адвокат» або «повірений» у значенні захисника прав сторони.

Четвертий етап – Російська та Австро-Угорська імперії (1764-1917 рр.)

Після ліквідації української автономії українські землі опинилися у складі Російської та Австро-Угорської імперій, що зумовило різні моделі розвитку адвокатури.

У Російській імперії вирішальне значення мала судова реформа 1864 р., яка запровадила інститут присяжних повірених – професійної адвокатури з елементами самоврядування. Адвокати поділялися на дві категорії: присяжних повірених, що склали професійну присягу, нагляд за діяльністю яких покладался на Раду присяжних повірених, та приватних повірених, що займалися адвокатською практикою індивідуально та не мали своєї корпоративної організації. Професійні об'єднання присяжних повірених організовувалися за територіальною ознакою. Сфера їх діяльності співпадала з обов'язками приватних повірених. У принципі, різниця полягала лише в тому, що на відміну від присяжних повірених, що мали право виступати в будь-якому суді Російської імперії, приватні повірені могли виступати тільки в судах, що видали їм такий дозвіл та здійснювали нагляд за їх діяльністю.

З 1874 р. діяльність приватних повірених отримала правову регламентацію. Адвокатура, створена в ході судової реформи, стала швидко завойовувати суспільний авторитет. Не зважаючи на те, що царизм незабаром після запровадження присяжної адвокатури вже почав гальмувати її розвиток (призупинивши 5 грудня 1874 р. більш ніж на

¹⁸ Бойко І.Й. Права, за якими судиться малоросійський народ. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Права, за якими судиться малоросійський народ>

чверть століття відкриття нових Рад присяжних повірених), адвокатура чисельно зростала з року в рік¹⁹. В українських землях адвокатура стала важливим осередком правозахисної та національно-культурної діяльності.

В Австро-Угорській монархії адвокатура розвивалася на засадах західноєвропейської правової традиції, характеризувалася високим рівнем професіоналізації та автономії, що позитивно вплинуло на формування правової культури в Галичині та Буковині.

П'ятий етап – Українська національна революція (1917-1921 рр.)

Короткотривале відновлення української державності у формі Центральної Ради, Гетьманату «Українська держава» П. Скоропадського та Директорії УНР супроводжувалося спробами створення національної правової системи, зокрема й адвокатури. Проголошувалися принципи незалежності суду, забезпечення права на захист, самоврядування адвокатів.

Однак, воєнно-політична нестабільність не дала змоги завершити інституційне оформлення адвокатури, хоча закладені в цей період ідеї мали важливе значення для її подальшого розвитку.

Шостий етап – УСРР/УРСР у складі СРСР (1922-1991 рр.)

У радянський період адвокатура була інтегрована в систему державної влади та перебувала під жорстким ідеологічним контролем. Колегії адвокатів формально існували як професійні об'єднання, проте їхня діяльність обмежувалася інтересами соціалістичної держави.

26 травня 1922 р. постановою ВЦВК було затверджено «Положення про адвокатуру», але оскільки воно лише в загальних рисах вказувало про новостворені колегії захисників, то Наркомюстом 5 липня 1922 р. було прийнято Положення «Про колегію захисників», відповідно до яких, ці колегії утворювалися в кожній губернії при губернських судах, а нагляд за їх діяльністю покладался на суд, виконком та прокуратуру, куди без зволікання мали надсилатися стенограми всіх засідань колегій.

29 жовтня 1924 р. Постановою ЦВК СРСР були затверджені «Основи судоустрою СРСР і союзних республік», де зазначалось, що для надання юридичної допомоги населенню засновуються колегії правозаступників. Так, у 1926 р. Харківська губерньська колегія захисників звернулася з пропозицією до РНК про те, щоб назву «колегія захисників» змінити на «адвокатура». 16 серпня 1939 р. РНК СРСР затвердила «Положення про адвокатуру СРСР». Ним були визначені завдання адвокатури, керівництво її діяльністю, структура та порядок прийому та виключення з колегії адвокатів, дисциплінарна відповідальність. Положення вперше закріпило принцип, відповідно до якого адвокатською діяльністю мали право займатись лише особи, які мають юридичну освіту або не менше трьох років досвіду роботи в якості судді, прокурора, слідчого або юрисконсульта. Адвокатам заборонили поєднувати роботу в державних установах з роботою в адвокатурі.

У 1941 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ «Про воєнний стан», згідно якого судові справи передавались для розгляду військовим трибуналам. Адвокати не могли брати участь у таких справах, бо не було передбачена їх форма участі у воєнний стан. За воєнний період штат адвокатів значно скоротився.

¹⁹ Геведзе Т.Л. Історичний генезис інституту адвокатури в Україні... С. 158.

3 березня 1953 р., із зменшенням кількості репресивних заходів, права адвокатів розширилися, тим самим уряд тих часів підвищував законність у державі. 25 грудня 1958 р. були прийняті «Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік», у яких захисник допускався до участі у справі після закінчення попереднього слідства. Крім того, захисник мав право на зустріч з особою, яку він захищає, віч-на-віч.

20 квітня 1978 р. було прийнято Конституцію УРСР, у якій передбачалося, що для надання юридичної допомоги громадянам і організаціям діють колегії адвокатів. Це потребувало створення нового законодавства про адвокатуру, а тому наступні два роки точилися дискусії з приводу розширення професійних прав і обов'язків адвоката, гарантій його діяльності, дисциплінарної відповідальності.

Важливим етапом розвитку радянської адвокатури стало прийняття першого і єдиного в СРСР Закону «Про адвокатуру в СРСР» 30 листопада 1979 р., який визначав організацію і порядок діяльності адвокатури в СРСР. «Положення про адвокатуру УРСР», затверджене Верховною Радою України 1 жовтня 1980 р., регламентувало діяльність колегій адвокатів республіки та розширило види юридичної допомоги, що надавалися громадянам. Колегії адвокатів в Україні формувалися за територіальним принципом²⁰.

Як наслідок, адвокат був підконтрольним державі, і не мав можливості повноцінно захищати свого клієнта. Сумним прикладом цього стали, зокрема, політичні процеси над дисидентами, де адвокат мимовільно, а іноді й усвідомлено, ставав співучасником політичних переслідувань інакомислячих²¹.

Незважаючи на це, адвокатура зберегла функцію правового захисту громадян і стала одним із небагатьох механізмів пом'якшення репресивного характеру радянської правової системи.

Сьомий етап – Сучасна українська незалежна держава (з 1991 р.)

Відновлення незалежності України започаткувало новий етап розвитку адвокатури як незалежного інституту громадянського суспільства. З 1991 р. відповідно до Закону України «Про підприємництво» допускалося здійснення юридичної практики за ліцензією, яка видавалася Міністерством юстиції особам, що мають юридичну освіту. Наступним етапом у сучасній історії української адвокатури стало прийняття 19 грудня 1992 р. Верховною Радою України Закону «Про адвокатуру». Новий закон відводив адвокатури чільне місце, маючи на меті встановити престиж цієї професії, її історичні традиції, піднести роль у суспільстві як одного з гарантів забезпечення конституційних прав і свобод громадян.

5 липня 2012 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», який має чинність по теперішній час. Цей Закон був створений на підставі дослідження та аналізу історичного досвіду ставлення та розвитку інституту адвокатури у різні періоди, з урахуванням міжнародних норм і реформування органів виконавчої та судової влади. Закон України «Про адвокатуру...» містить детальні положення, що стосуються принципів організації адвокатури та гарантій її незалежності, та структурних підрозділів адвокатських спільнот²².

²⁰ Бандурка С.С. Адвокатура: історія становлення... С. 18.

²¹ Роговенко Д.С. Законодавчі засади діяльності української адвокатури у 70-х – 80-х рр. ХХ ст. *Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу*. Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. С. 131.

²² Бандурка С.С. Адвокатура: історія становлення... С. 18-19.

Конституція України 1996 р. та Закон України «Про адвокатуру...» закріпили принципи незалежності, самоврядування та професійної автономії адвокатури. У державі створені адвокатські об'єднання та бюро, надане право самостійного вибору форми адвокатської діяльності. Законом заборонено втручання в адвокатську діяльність, гарантується збереження адвокатської таємниці, а адвокат і члени його сім'ї перебувають під захистом держави²³.

Сучасна українська адвокатура розвивається в контексті європейських стандартів прав людини та верховенства права, відіграючи важливу роль у становленні правової держави.

Висновки. Розвиток адвокатури України тісно пов'язаний з історією української державності, яка складається з чотирьох етапів:

1. Княжа доба.
2. Козацька доба. Гетьманщина.
3. Період Української національної революції.
4. Сучасна українська незалежна держава.

У свою чергу, ми виділяємо сім етапів розвитку української адвокатури:

1. Київська Русь; Галицько-Волинське князівство (882-1349 рр.)
2. Велике князівство Литовське, Руське і Жемантійське (1349-1569 рр.)
3. Гетьманщина (1709-1764 рр.)
4. Російська та Австро-Угорська імперії (1764-1917 рр.)
5. Українська національна революція (1917-1921 рр.)
6. Українська Радянська Соціалістична Республіка в складі СРСР (1922-1991 рр.)
7. Сучасна українська незалежна держава (з 1991 р.).

Із семи етапів розвитку української адвокатури три (Київська Русь і Галицько-Волинське князівство; Українська національна революція; Сучасна українська незалежна держава) співпадають з етапами українського державотворення. Три етапи (Велике князівство Литовське, Руське і Жемантійське; Гетьманщина; Українська Радянська Соціалістична Республіка) відносяться до напівдержавної стадії. І лише один (Російська та Австро-Угорська імперії) – до періоду бездержавності.

Періоди посилення державної автономії та суверенітету сприяли розширенню прав і самостійності адвокатури, тоді як імперські та тоталітарні режими обмежували її незалежність. Сучасний етап характеризується утвердженням адвокатури як невід'ємного елемента демократичної правової держави.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Джерела

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 27. Ст. 282.
Постанова Верховної Ради УРСР «Про проголошення незалежності України». *Відомості Верховної Ради*. 1991. № 38. Ст. 502.

Література

Бандурка С.С. Адвокатура: історія становлення. *Право.ua*. 2021. № 4. С. 14–20.
Бойко І.Й. Права, за якими судиться малоросійський народ. *Велика українська енциклопедія*. URL:

²³ Геведзе Т.Л. Історичний генезис інституту адвокатури в Україні... С. 159.

- <https://vue.gov.ua/Права, за якими судиться малоросійський народ>
- Бойко О.Д.** Історія України. Київ: Академвидав, 2005. 688 с.
- Брославський В.Л.** Концептуальні підходи до досліджень з історії української адвокатури. *Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу*. Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. С. 25-27.
- Геведзе Т.Л.** Історичний генезис інституту адвокатури в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Право*. 2012. Вип. 19. Т. 1. С. 157-159.
- Дурнов Є.С.** Адвокатура в Україні: історико-правове дослідження (кінець XIX – XX ст.: дис... докт. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Харків, 2018. 389 с.
- Історія України та її державності / **Л.Є. Дещинський, С.В. Терський, І.Я. Хома** та ін. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. 476 с.
- Киридон А.М.** Етапи українського державотворення: крос-історичне дослідження. *Наукові праці: Науково-методичний журнал*. 2007. Т. 74. Вип. 61. Історичні науки. С. 7-11.
- Компанієць О.В.** Державобудівництво у державах, що втратили дієздатність. *Наукові праці: науково-методичний журнал*. 2016. Вип. 262. Т. 274. Історія. С. 57-63.
- Кондратюк О.В.** Судова система та судочинство в Галичині у складі Австро-Угорщини (1867–1918 рр.): дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Львів, 2006. 203 с.
- Котляр Ю.В.** Етапи державотворення та стадії існування України. *Актуальні питання вдосконалення законодавства України у сучасних умовах розвитку держави, присвяченої пам'яті професора Леоніда Васильовича Базр'я-Шахматова: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 20 травня 2022 року); Одеський національний морський університет. Одеса: Бондаренко М.А., 2022. С. 28-30.
- Котляр Ю.В.** Числові коди української державності. *Історичний архів. Наукові студії*. 2016. Вип. 16. С. 49-55.
- Кралюк П.М.** Історія України «без брому». Розвиток державності на українських землях. Харків: Фоліо, 2020. 424 с.
- Палієнко Н.М., Шкварець В.П.** Український конституціоналізм (від княжої доби до початку XX ст.). *Гуманітарно-економічні дослідження*. Миколаїв-Одеса: ТОВ Від, 2005. Т. 1. С. 129-138.
- Роговенко Д.С.** Законодавчі засади діяльності української адвокатури у 70-х – 80-х рр. XX ст. *Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу*. Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. С. 128-132.
- Тригуб П.М.** Етапи української державності: авторський погляд на проблему. *Наукові праці: Науково-методичний журнал*. 2007. Т. 69. Вип. 56. Політичні науки. Правознавство. С. 123-127.
- Україна крізь віки: У 15-и тт. Київ: Альтернативи, 1997-2000. Т. 1-15.
- Шевчук В.П., Тараненко М.Г.** Історія української державності. Київ: Либідь, 1999. 480 с.
- Kotlyar Yu.** Synergetic method in the research of Ukrainian state formation: European experience. *European Historical Studies: Scientific Journal*. 2021. № 19. С. 61-73. DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2021.19.5>

Перше надходження – 05.01.2026
Прийнято до друку – 03.03.2026
Оприлюднено на сайті – 19.03.2026